Inträdes-tal, [hållit af] Biskopen Doktor Johan Vingård

Bokutgåva

Texten ingår i *Svenska Akademiens Handlingar Ifrån År 1786. Första delen*, s. 141–155. Tryckt hos Carl Deleen och J.G. Forsgren, Stockholm 1801.

Mine Herrar!

Ibland dem, som lifvas af de renaste känslor öfver stiftningen af denna Akademi, räknas de med skäl, hvilkas gladaste pligt det är, att tolka de himmelska sanningar. Ingen nödgas oftare tala inför allmänheten, än desse; ingen är oftare underkastad den strängaste granskning och de mest skiljaktiga omdömen, än desse; ingen hafver således mer af nöden, att till öfverflöd äga språket i sin manlighet, smaken i sin renhet, vältaligheten i sin höjd. När nu dessa äro de stora föremål, som den höge Stiftaren påsyftat, och här så lyckligen vinnas; skulle då icke läroembetet med glädje vörda denna vittra sammansättning, af hvars upplysande skrifter det egennyttigt väntar den rikaste skörd.

Det saknades i min lycka, att äfven jag skulle blifva en medlem i detta lysande samfund. Densamme, som danat mina öfriga lyckliga öden, har slutligen funnit för godt, att visa mig detta nya vedermäle af sin nåd: en nåd, den jag icke vågar försöka med ord tolka, men väl i alla mina dagar, i det mest erkänsamma hjerta, underdånigt skall vörda. Jag vinner således i dag höjden af en med skäl afundad lycka, då jag får ibland Eder, mine Herrar, intaga ett rum. J vänten att jag följer den allmänna stråten, och vid detta tillfälle erkänner mitt eget afstånd ifrån den skicklighet här äskas. Ingen kunde, och ingen borde göra detta af större öfvertygelse, än jag. Men det blifver mindre nödigt att göra denna bekännelse, då ingen af Eder är, som icke vet, att den som känner, och öfver all jemförelse innehafver de stora egenskaper här fordras, likväl vid mitt val följt helt andra grunder, än dem han i allmänhet stadgat för detta samhälle. Dess val, ehuru endast bygdt på dess nåd, skulle ändå rättfärdigas, allenast jag kunde undgå i dag tala. Men Stadgarne bjuda det, och mig åligger att lyda. Jag utbeder mig då edert tålamod, under en kort berättelse: *Om den Andeliga Vältalighetens olika öden.*

Då Christna läran begynte att skingra den dimma som betäckte verlden, var den äkta Grekiska och Romerska vältaligheten redan nära sitt fall. Om derföre det nya förbundets förste lärare behöft talekonstens biträde, hade de mindre lyckliga samtida mönster att följa. Men deras okonstlade tal hade ej denna vacklande hjelp af nöden. Ämnets vigt, ledsagad af lärarens undergörande förmåga, satte ofta de så kallade visa i häpenhet och förundran. Hedningarnes Apostel utmärktes likväl lätteligen ibland sina medarbetare. Man finner i hans skrifter spår af Grekernes vältalighet, den han inhämtat vid lärosätet i Tarsus; en vältalighet, hvaraf han gör det lyckligaste bruk, när han bestrider Grekernes dårskaper och inrotade fördomar. Än har ingen kännare läst det tal han höll inför rådet i Athen, och icke funnit detsamma innehålla största prof af den yppersta vältalighet.

De tiders häfder försäkra oss, att det första enfaldiga föreställningssätt, under de lyckligaste framsteg, oafbrutet fortfattes i begge de första århundraden. Men småningom började man höra de andelige talare röja mera skicklighet, konst och vältalighet. Origenes, uppammad vid det Alexandrinska lärosätet, införde i sina predikningar den der rådande smaken. De himmelska sanningar förklarades nu under flera olika men intagande sinnebilder. Ett lekande och eldigt snille fick här ett vidsträckt fält för sina utsväfningar. Predikanten hade flera rika anledningar, att med nya och smakliga saker fästa åhörarens uppmärksamhet.

Deremot kunde blotta sanningen, utan dessa lånta prydnader, svårligen göra något intryck; och det fordrades sluteligen en Chrysostomi stora insigter samt utmärkta anseende, att föra både lärare och åhörare på rätta vägen åter.

Jag nämner ej utan vördnad denne vidtfräjdade man, hvars tillnamn gifver tillkänna, att han börjar ett nytt tidehvarf i denna min berättelse. Hans dråpliga natursgåfvor, odlade i Antiochiska högskolan, satte honom i stånd att författa sådana predikningar, som, oaktadt så många sekler ändrat både smak och föreställningssätt, likväl i denna dag behålla sitt utmärkta värde, och räknas för mönster af en rätt predikovältalighet. En sådan predikant har i alla tider funnit sina nitiska esterföljare. Mer eller mindre lycklige, bemöda sig likväl flere att likna honom. Ehuru således Basilius, begge Gregorierne och andre icke kunna med honom jemföras, bidrogo de likväl alle i sin mån, att vidga språket och bibehålla den goda smaken.

Hvad desse voro i den Grekiska, det var en Augustinus, Cyprianus, Ambrosius och Petrus från Ravenna i den Latinska kyrkan: män, kände ej allenast för stora insigter i flera lärdomsdelar, utan ock för att iakttaga de reglor, hvarefter ett städadt tal bör inrättas, hvilket skall hafva de tre egenskaper som en stor mästare föreskrifvit: att *undervisa, röra, förnöja.* Detta var det lyckliga mönster, hvarefter de store predikanter i tredje och fjerde århundradet inrättade sina så kallade homilier. Gudalärans sanningar blefvo föredragne, icke allenast med den renhet i språket och tydlighet i föreställningssättet, som åhörares begrepp fordrade, utan tillika med den värdighet, att noga blef iakttagen den medelväg, som gemenligen icke är lätt att finna, emellan en öfverdrifven städning och en oförsvarlig vårdslöshet. Lärare nyttjade då alla de utvägar, som snille, konst och erfarenhet dem gåfvo, för att meddela sina åhörare den andakt de sjelfve ägde, den värma dem sjelfve eldade. De tårar, den handklappning, de utrop, hvarmed desse förtjuste åhörare betygade sitt bifall, visade ej sällan på stället, att läraren varit lycklig, och icke talat utan rörelse, andakt och upbyggelse. I synnerhet hade de tillfälle, att visa all sin vältalighet, i de Griftetal och Äreminnen, som årligen förnyades öfver Helgon och Martyrer. Här tillät ämnet, att nyttja länta hjelpredor, och täfla med Roms och Greklands mästare i konsten, under verkställandet, kan hända, af den svåraste vältalighet, nemligen den, att berömma med smak och urskillning.

Men denna gyldene ålder försvinner snart, och en af mörker, vidskepelse och okunnighet, ej utan skäl, så kallad jerntid infaller i hela Christna verlden. Hvad Cicero redan i sin tid sade om svårigheten att få en god Orator, inträffade ännu närmare inom Församlingen ifrån femte århundradet. Det som egenteligen förorsakade denna stora brist af skickliga talare, var de Götiska folkslagens infall i den upplysta delen af Europa, och de olyckliga tvister som skingrade Kyrkan i Österlanden. Genom de förra förstördes visdomens högsäten, der man ägde lyckliga tillfällen att lägga den grund, hvarpå en verkelig vältalighet skall byggas; och genom de sednare kommo de skickligaste män at fruktlöst förnöta sin tid med onyttigt lärdomsgräl och metaphysiska finheter, dem de trodde blifva sig gagneliga under sina beständiga religionsträtor. Predikstolen förvandlades emedlertid i en lärd tummelplats, der den som sist talade, alltid trodde sig hafva erhållit segern. Gode, än mera, store predikanter blefvo då så mycket hellre sällsynte, som man nödgades redan komma dem till hjelp, med utdrag ur kyrkofädernas skrifter, kände under namn af Postillor. Carl den Store lät i sin tid, genom Paulus Diaconus, införa dessa okunnighetens hjelpredor. Han kunde ej fördraga, att de olärde Munkar längre skulle, till Religionens skada, förråda tidehvarfvets mörker. Han befallte fördenskull, att dessa sammandrag af fordna mäns prydeliga skrifter skulle uppläsas för allmänheten, i stället för deras osmakliga predikningar. Denne Kejsare har för öfrigt förtjent den lärda verldens högaktning, genom de försök han gjorde till att upphjelpa vettenskaperna i sitt vidsträckta rike. Derigenom danades väl i de följande sekler någre få predikanter, hvilkas arbeten hunnit till oss, och äro kända under namn af *Homilier* och *Sermones Dominicales et Festivales*; men som de flesta icke öfvergå medelmåttan, förtjena de knappt att här upptaga ett rum. Medelålderns okunnighet, allmänhetens vidskepelse, och Roms egennytta förvandlade omsider hela Gudstjensten i en riktande Bikt och indrägtiga Messor. Om åter, vid någon högtidlighet, Tal skulle från predikstolen hållas, blef ämnet de osmakligaste dikter om helgonens

underverk. Med dessa heliga sagor underhölls vidskepelsen, och så oförsynt vågade man gäckas med folkets godtrohet. Desse voro ändå långt drägligare, än de oenighetens verktyg, som predikade kors och förföljelse mot de så kallade kättare, hvarigenom så många bål tändes, och så mycken blod spilldes.

Men lemnom dessa ohyggliga tider i sin tillbörliga glömska, och skyndom till det glada tidehvarf, som inom vår Församling är utmärkt igenom Reformationen. Försynen bereder gemenligen småningom och steg för steg de största hvälfningar, för att lätta verkställigheten, och göra följderne mera förmånliga.

Okunnighetens dimma skingrades genom det ljus, som nyligen blifvit tändt i Italien. De Grekiska flyktingar förde dit de vackra vettenskaperna, som sedan spriddes till de öfriga Europens delar. Man sattes derigenom i stånd, att kunna med fördel betjena sig af ålderdomens stora mästare i Talekonsten. Man vann ännu mera: man fick med helig fägnad hämta taleämnen ur de Skrifter, som voro för allmänheten föga kände, jag menar sjelfva Uppenbarelsen. Denna fick man nu, icke allenast med glädje läsa, utan ock med förundran betrakta i de grundspråk, hvarpå den allraförst blifvit gifven. Här hämtade Luther de vapen, med hvilka han så oförfärad angrep och lyckligen försvagade det romerska öfverväldet. Som han tillika med fördel granskat Augustini skrifter, så äro hans arbeten utmärkta genom den manliga styrka af tankar och bevis, som gör honom till en stor Predikant, åtminstone för sin tid.

Hade Melanchton, denne Luthers försagde medhjelpare, ägt gåfvor för predikstolen, så skulle Församlingen redan den tiden ofelbart fått fägna sig af andeliga Tal, som varit mera städade, och haft smak af grekiska och romerska vältaligheten, den han så fullkomligt kände. Torde dock hända, att han ej undgått den förebråelse, som Brutus, för sitt eljest mästerliga Tal till romerska folket strax efter Cesars död, uppbar af Cicero, nemligen att hans fogliga sinnelag mycket mildrat uttrycken, och derigenom betagit tankarna något af sin styrka.

Luthers Lärjungar vinnlade sig noga att följa sin mästares efterdömen; och de af våra landsmän, som Konung Gustaf I så lyckligt nyttjade vid Religionsförändringen här i Riket, voro utrustade med många sin Mästares egenskaper. Det samband, som dymedelst förenade vår Kyrka med den Evangeliska i Tyskland, och vår lärgiriga ungdom, som besökte samma Rikes Lärdomssäten, påförde oss likväl den då varande tyska smaken: långa meningar, många ord och ett inveckladt föreställnings-sätt.

De tider voro, då vi knappt vågade sjelfve tänka i Religionsmål, utan att undergifvit fråga dessa myndiga lagstiftare. Så länge detta envälde varade, är ingen ting att säga om den svenska vältaligheten i predikningar, ännu mindre huru den skulle kunna bidraga till språkets odling och renhet. De mönster, som uppvisas från början af sjuttonde århundradet, öfverflöda ännu af tyska talesätt, förråda en tröttande torrhet, oskiljaktig följd af den återhämtade skolastiska philosophien, och läsas ej gerna utan yttersta ledsnad. Ja, sjelfve Botvidi, som den store Gustaf Adolph hedrat med tillnamn af sin Moses, hade i sednare tider fått åtnöja sig med ett långt ringare äreställe bland svenska predikanter.

Man kan ej undgå, att häröfver betyga sin förundran, när man likväl eftertänker de visa författningar samme store Konung, jemte den lärda Drottning Christina, i sin tid vidtogo, dels att stifta, dels att skydda Skolor, Gymnasier och Akademier. Man borde föreställa sig, att skickliga snillen för predikstölen dymedelst lätteligen skulle danas; så mycket mer, som man icke saknar, från de tider, väl arbetade stycken i den romerska vältaligheten. Men brukets tyranni lade helt säkert det mest oöfvervinneliga hinder i vägen. Man nyttjade vid predikningars författande det så kallade analytiska föreställningssättet: ett sätt, som icke låter sig så väl i tvingas under talekonstens lagar. Man hyste ännu den fördomen, att det uppenbarade Ordets Gudomliga kraft skulle förlora af sitt värde, om det offenteligen blef föredragit efter konstens föreskrift. Denna irrmening har dock i detta århundrade börjat förlora sitt värde, och torde än vidare alldeles försvinna, så vida erfarenheten öfvertygat oss, att Ordets verkan till en del beror af det mer eller mindre lyckliga sätt, hvarpå det föreställes. Det kallas väl, och är, ett tveäggadt svärd, men likväl måste dess verkan något

ankomma på armen som för detta svärd, och på sättet huru det brukas.

Ändteligen började den förderfvade predikosmaken att i detta århundrade renas, och efter hand synbart förbättras. Spener lade i Tyskland dertill den första grund, hvarpå hans lärjungar än ytterligare troget arbetat. Mosheim bragte det ännu högre, och hvem för sig icke till minnes, med hvad bifall hans heliga Tal blefvo af oss emottagne, läste, beundrade.

Ordningen kom ändteligen till oss. Vi blefvo grannlaga på ämnen, ord och tankar. Sjelfva stylen har fått ett mera förbättradt skick. Vi undvika med noggrannhet främmande och låga talesätt, vi vinnlägga oss noga, att uppbygga, röra, förnöja; och omsider hafva vi hunnit så vida, att vi kunna uppvisa svenska författares egna arbeten, som göra de bästa utländska företrädet stridigt.

Det tilldrog sig så lyckligt, att man vid Speners och Mosheims tid började, på de upplysta ställen i Europa, med allvar tänka på språkens upphjelpande, hvartill, kan hända, väl utarbetade predikningar, skrifne af kännare, icke äro de ringaste medel. Till ytterligare förbättrande af vårt predikosätt, har lyckan än vidare så fogat sig, att smaken för de vackra vettenskaper börjat i vår tid med allvar upplifvas. Våre lärdomsidkare göra sig bekanta med ålderdomens stora mästare i talekonsten, och sednare författare i England och Frankrike, som åter troget efterföljt dessa, äro för oss ingalunda okände. Hvem känner och läser icke med nöje, uppbyggelse och förundran en Massillon, en Bossuet, en Bourdalou, en Fenelon, en Saurin, en Chatelain, en Tillotson, och den, som i andeliga vältaligheten har kanhända skäl att fordra främsta rummet, en Flechier, en predikant, som visat oss möjligheten, att från predikstolen uppresa de minnesvårdar öfver kungliga personer och store män, som skola i fägring och varaktighet trotsa ärestoder, hvilka konstnärens hand uppsätter på allmänna platser, men tiden ändrar och elementerne förstöra. Hvad som än ytterligare hos oss bidrager till upphjelpande af de uppenbarade sanningars prydeliga tolkande, är det nöjet vi redan äga, och det glada hopp oss ännu vidare uppehåller, att ändteligen en gång få läsa de uppenbarade Skrifter på ren svenska, efter de nyare tolkningslagar, och skilda från de språkfel, som snart trehundrade års afstånd och sednare tiders odling ändteligen upptäckt: en Bibeltolkning, som vunnit allas uppmärksamhet, kännares aktning, utländska lärdas lof: ett storverk, värdigt den Konung som det förordnat, värdigt Gustafs tidehvarf, och värdigt de svenske män som dervid lagt handen.

Men ibland de medel, som hos oss påskyndat den förbättrade smakens införande, vid förkunnandet af de himmelska sanningar, lärer intet kunna jemföras med det, som vinnes inom detta vittra Samhälle. För oss öppnas en blidare utsigt, genom det nya tidehvarf denna Akademi grundat. Dess höge Stiftare har äfven sträckt sin omtanke till upphjelpande af den andeliga vältaligheten. De stadgar Han föreskrifvit denna sin inrättning, gifva icke allenast dertill den fullkomligaste anledning, utan Han har äfven nådigt behagat tillkalla Klerker, att deltaga i dessa vittra öfverläggningar.

Äger det nu grund, att de högas efterdömen äro de lefvande reglor, hvilka allmänheten noga sig ställer till eftersyn, så måste svenska talekonsten ofördröjeligen ernå den yppersta höjd. Demosthenes och Cicero ägde sin samtids förundran: men hade de kunnat tala från thronen, så hade deras förtjuste undersåtare, som äfven i sin ordning borde tala, användt yttersta möda att likna dem.

Emedlertid, då min arbetskrets är utstakad på en från detta Samfund vida aflägsen ort; då mig dymedelst icke är tillåtit, att, efter önskan, närvarande deltaga i de vittra rådplägningar här förekomma; då mig är uppdragen den bekymmerfulla omsorg, att dana skickliga snillen, som en gång skola kunna värdigt tolka de himmelska sanningar; skall det blifva min gladaste pligt, att tidigt gifva dem kunskap om de mönster i vältaligheten, de hafva att välja: edra skrifter, mine Herrar. Der skola de lära, att känna det språk, hvarpå de sedan med nytta skola tala till en uppmärksam allmänhet. Der skola de inhämta den konsten, att uttrycka de starkaste tankar med de starkaste ord, och der skola de stadga det begrepp, de böra göra sig om den rätta smaken.

Att här föreskrifva de reglor, hvartill den andeliga talekonsten bör bindas, är så utom mitt ämne, som öfver min förmåga. Det blifver äfven så mycket mindre nödigt, som den skicklige predikanten vid danska Hofvet, Doktor Bastholm, deri nyligen förekommit allas önskan. Det synes emedlertid vara Lärares första förbindelse, att i styl, språk och uttryck lämpa sig efter de åhörare för hvilka han talar, efter de tider i hvilka han lefver, och efter den smak som då är rådande. Så finna vi, att Mästaren sjelf Sig förhöll med de österländska folkslag, hvilka Han undervisade; och så göra Dess efterträdare, som glade följa Hans helgade fotspår.

Måtte Lärare aldrig förgäta, att värdigt föra sina ord, när de tala i den Högstes namn och på Hans vägnar! Måtte de, som sändningebud från en så hög Öfvermakt, blifva hörde, trodde, åtlydde! Måtte de, såsom lycklige innehafvare af den himmelska visheten, äga den ofta omnämda andeliga vältaligheten, som ett tillfälligt lockande medel, hvarigenom mången, som äger mindre värma för religionen, börjar med aktning för Läraren och dess gåfvor, men slutar med kärlek för Läran och dess verkningar! Måtte en regelbunden och klanderlös lefnad blifva den mest vältaliga predikan, som småningom tillskapar rätta Christna, trogna undersåtare, dygdiga medborgare, glada menniskovänner!

Måtte – – – men mina önskningar gå för vida, och jag har redan gått ifrån mitt taleämne. Blifve emedlertid de förre hörde, och det sednare mig förlåtit!

____